

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра теорії і практики
дошкільного виховання та початкового навчання

СУЧАСНА ОСВІТА: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Збірник наукових і науково-методичних праць

Випуск 1

темне дослідження психологічної культури в якості самостійного психологічного феномену знаходимо в лише поодиноких роботах (Л. С. Колмогорова). Проаналізувавши підходи до визначення поняття «психологічна культура», які відбивають її важливі компоненти, детально розкривають функції, але не вичерпують повного обсягу поняття, не включають ціннісно-сміслового та культуро-творчого блоків, не зважають на принципи й підходи формування психологічної культури у майбутніх вчителів, ми зробили спробу побудувати експериментальну модель психологічної культури вчителя. У цьому контексті буде доцільним: по-перше визнати психолого-педагогічні умови та визначити зміст даного поняття; по-друге, намітити шляхи формування психологічної культури у майбутніх вчителів початкових класів. З цією метою необхідно створити єдиний культурний простір (загальноосвітня середня школа, педагогічний вуз, педагогічний факультет, педагогічна практика, науково-дослідницька діяльність), щодо підготовки висококваліфікованих фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демина Л. Д. По законам красоты. – М.: Просвещение, 1990. – 204 с.
2. Зинченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся: Очерки Российской психологии. – М.: Просвещение, 1994. – 372 с.
3. Иванова С. П. Современное образование и психологическая культура педагога. – Псков: Псковск. гос. пед. ин-т им. С. М. Кирова, 1999. – 564 с.
4. Колмогорова Л. С. Диагностика психологической культуры школьника. – М.: Владос. Пресс, 2002. – 359 с.
5. Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: ЛГУ, 2002. – 263 с.
6. Мотков О. И. Психология самосознания личности. Практическое пособие. – М.: Высшая школа, 1993. – 388 с.
7. Психологическая помощь и консультирование в практической психологии / Под ред. М. К. Тулушкиной. – СПб.: ЛГУ, 2000. – 198 с.
8. Семикин В. В. Психологическая культура в образовании человека: Монография. – СПб.: ЛГУ, 2002. – 172 с.

Олійник В. Ф.

канд. псих. наук, доцент

Діалог як засіб засвоєння знань та розвитку пізнавальної активності учнів

У статті розглядається проблема ролі діалогу між вчителем і учнями у творчому засвоєнні ними знань, активному пізнанні оточуючого світу та самопізнанні. Пошук розумом істини можливий шляхом дискусії, навідних питань – «маєвтики» (Сократ). Наші дослідження показали можливість і необхідність використання евристичної маєвтики і проблемної бесіди – діалогу в початковій школі.

Ключові слова: діалог, маєвтика, істина, знання, самопізнання, розум, сенс життя.

Сутність духовного спілкування визначається тим, що системи цінностей індивіда є суто особистісними і не можуть бути прийняті у готовому вигляді. Вони виробляються тільки самостійно, формуються у процесі роздумів і переживань людини. Основна мета духовного спілкування – становлення людини, формування її ціннісної свідомості, її світосприймання і світогляду, її відношення до інших людей і до самої себе.

Джерелом духовного пізнання на думку древньогрецького філософа Сократа є самопізнання, що починається з сумнівів у своїх знаннях. Метод Сократа ставив за мету виявлення істини шляхом дискусії з допомогою мистецтва навідних питань – «маєйтики». Розкриття протиріч ліквідує уявне знання, стимулює пошук людським розумом істини.

Розвиваючи думку Сократа і Р. Декарта про взаємозв'язки між можливостями людського розуму і розумінням сутності оточуючого світу, з яким людина взаємодіє, К. Юнг висуває ідею про те, що тільки більш повна самосвідомість може врятувати людство від загроз нашого часу. (На думку К. Юнга, людина є тільки те, що про неї саму знає її свідомість).

Метод Сократа здобувати приховане в людині знання з допомогою питань дуже актуальний, тому що звернений до Людини, активізації її пізнавальних можливостей, до визначення її місця і ролі в сучасному світі.

У нинішній критичний період розвитку суспільства являють особливий інтерес концепції, висунуті рядом зарубіжних авторів, зокрема А. Швейцером, сформульовані в основному з позицій світського і релігійного гуманізму. У центрі уваги цих концепцій такі поняття, як мислення, самосвідомість і самопізнання. Позиція А. Швейцера полягає у намаганні зробити людей більш стійкими морально через удосконалення їх мислення, їх розуму. Від здібності людини до самостійного пошуку істини через діалог з самим собою залежить розуміння сенсу життя. Дух сьогодення, вважає А. Швейцер, намагається нав'язати сучасній людині скептичне відношення до власного мислення, розуму, щоб зробити її схильною до істин, отриманих з авторитетних джерел. Але це ж духовне банкрутство! [7, с. 329–332].

Все вище зазначене наводить на думку висунути на перший план духовне спілкування, духовний зв'язок людини з оточуючим світом. І це єдиний спосіб надати смисл існування людини на Землі, усвідомити цінність самого життя. З цього витікає (за Сократом) не тільки теоретичне, а й практичне значення знань – мистецтво жити.

Основне завдання і вчителів, і батьків полягає саме в тому, щоб навчити дитину жити в оточуючому середовищі, дати дитині такі знання, які б допомогли зайняти своє місце в суспільстві. Ще М. Монтень (XVI ст.) зазначав, що вчити дітей треба тільки тому, що їм доведеться робити, коли вони стануть дорослими. А це можливе за умов, продовжує М. Монтень, коли вихованець не бере не збереження чужі думки і знання, а шляхом роздумів намагається зробити їх власними [5, с. 176–187].

З точки зору Л. С. Виготського, «думка дитини народжується тільки тоді, коли не уроці виникає дійсно спір, дискусія, ставляться нерозв'язані про-

блеми. Лише наявність протилежної точки зору й дозволяє дитині побудувати свою позицію, якщо ж навчальне завдання в самій своїй постановці передбачає одне-єдине «правильне» рішення, внутрішньої мови не виникає, дитина зникає до прийняття загальної еталонної моделі рішення» [2, с. 198].

Як бачимо, проблема засвоєння знань та розвитку пізнавальної активності учнів за допомогою діалогу вчителя з дітьми пов'язана з поняттям маєвтики.

Поняття «маєвтика» та «діалог» часто використовуються як близькі, майже тотожні. Але реальності, що позначаються цими поняттями, складні та різноманітні, і ступінь їх наближеності багато в чому залежить від основи аналізу. Якщо розглянути їх в площині міжособистісного спілкування з точки зору можливості використання з метою особистісного росту, то поряд з рисами подібності можна виявити досить суттєву різницю.

С. Л. Братченко дає такі визначення цих двох понять.

«Маєвтика – в найбільш простій формі – це процес пошуку істинних суджень одним співбесідником за допомогою особливим чином організованої системи запитань іншого. Діалог на особистісному рівні – це спілкування повноправних (вільних та рівноправних співбесідників на основі спостереження та взаєморозуміння)» [4, с. 113].

Загальним між маєвтичним та діалоговим спілкуванням є перш за все: вимушений характер спілкування, антидогматичність та висока евристичність; стимулювання творчості й розвитку одного або двох співбесідників.

При використанні маєвтичної, евристичної і проблемної бесіди-діалогу в початкових класах важливе місце відводиться вимогам щодо вміння постановки запитань з боку вчителя.

Основна умова пізнавальних запитань є середовище, сприятливе для роздумів, пошуку. Це можливо, якщо в класі встановлено довірливі відносини учнів до свого вчителя. Коли дитина, яка щойно прийшла до школи, переборює сором'язливість, нерішучість, вона сміливіше буде думати й запитувати.

Форми керівництва діалогом не повинні пригнічувати самостійності дітей, а навпаки сприяти її розвитку. Важливо тільки, яка допомога доречна, а яка гальмує розвиток самостійності роздумів учня, тому що складність завдання сама по собі може знизити для нього привабливість мети. На основі встановлених у шкільній практиці видів допомоги можна визначити такі засоби педагогічного керування діяльністю школярів в процесі навчального діалогу:

а) непрямі вказівки – часткові поради й рекомендації, що спрямовують увагу дітей на головне, найсуттєвіше у завданні;

б) запитання, що несуть часткову інформацію і залишають за учнем право досягти мети;

в) стимулюючі дії – звернення до власних зусиль школяра, словесне заохочення, позитивні оцінки, висловлення впевненості в успіху.

С. Н. Курганов зазначає, що учитель, який веде зі своїми учнями уроки-діалоги, повинен весь час дотримуватися двох позицій своєї діяльності.

Перша позиція: учитель враховує, що кожен учень має свою певну точку зору відносно думки вчителя, навчальної проблеми, уроку в цілому. Професійне завдання учителя – допомогти дитині побачити в загальній проблемі той особливий зміст, який стикається з особистими проблемами та роздумами учня. Він не повинен заважати процесу переосмислення навчальних проблем, не повинен перешкоджати постановці учнями нових, своїх проблем на уроці. Особистісний початок навчання полягає в спробах учнів висловити своє відношення до навчальної проблеми у вигляді гіпотез, запитань, висловлювань. Ці індивідуальні моделі навчального предмету, створені самими дітьми вчитель включає в «партитуру» уроку.

Друга позиція: вчитель, як професіонал, добре знає сучасну ситуацію в науці і культурі, володіє необхідними знаннями. Для дітей проблеми, які вони ставлять на уроці, – це їхні невирішені проблеми. Вчитель же повинен їх представити дітям як труднощі, загадки, парадокси, нерозв'язані питання сучасних наукових знань. Якщо учитель сам не має сумнівів у цілому ряді існуючих, ще не до кінця розв'язаних наукою елементів знань, в які він «опускає» своїх учнів, то ми одержали лише гру в діалог. Тут ми бачимо важливу межу між проблемним навчанням та уроком-діалогом. В проблемному навчанні учень в деякій мірі сам відкриває щось нове. На уроках – діалогах дискусія між учителем та дітьми часто виходить за межі відомого та невідомого не тільки дитини, але й дорослого [2, с. 35].

Таким чином, використання в учбовій діяльності діалогу – маєвтика дає змогу дитині як би «просіювати» через решето все, що подає вчитель, зробити свій вибір самостійно або, в крайньому випадку, «залишитися у сумніві» [4, с. 186].

Виявити умови і намітити шляхи застосування маєвтичного діалогу в початкових класах, які сприяють творчому засвоєнню знань і розвитку пізнавальної активності молодших школярів, і була мета нашого психолого-педагогічного експерименту.

Для реалізації мети нами були намічені такі завдання дослідження:

- 1) Окреслити, види запитань, які сприяють розвитку пізнавальної активності молодших школярів;
- 2) Визначити вимоги до запитань вчителя, спрямованих: на поглиблення засвоєння дітьми навчального матеріалу; розвиток самостійності та ініціативи дітей у вирішенні проблемних питань.

На першому етапі дослідження, яке проводилось у 4 класі, ми поставили за мету виявити методом анкетування умови, що сприяють розвитку пізнавальної активності і самостійності учнів.

Питання анкети були спрямовані на виявлення думки дітей щодо самої технології проведення уроку, шляхів вирішення проблемних питань в процесі засвоєння знань.

Питання анкети

На якому уроці ви працюєте з задоволенням, намагаєтесь мислити, самостійно вирішувати задачі, запропоновані вчителем? Підкресліть найбільш важливе в цьому відношенні твердження:

- 1) Разом з вчителем в ході дискусії уточнювати питання теми, шукати на них відповідь.
- 2) Засвоювати матеріал в ході дидактичних ігор.
- 3) Розглядати наочність і зіставляти із змістом матеріалу уроку.
- 4) Слухати розповідь вчителя.

Із 25 учнів 20 підкреслили перше положення; 3 учні – друге; 1 учень – третє і 1 учень – четверте.

Як бачимо, більшість учнів віддали перевагу інтелектуальному спілкуванню з вчителем, евристичному діалогу.

Формувальна частина дослідження реалізувалася на матеріалі підручника «Я і Україна» [1, с. 102–105], теми: «Населення Землі», «Збережемо природу Землі разом».

Проаналізувавши матеріал підручника, ми прийшли до висновку: причина того, що деякі природознавчі поняття засвоюються учнями поверхово, формально, полягає в основному в побудові самого процесу навчання, який опирається, головним чином, на емпіричний тип мислення учнів і на репродуктивний спосіб засвоєння знань. Зміст самого матеріалу розглянутих тем, на жаль, не налаштовує дітей на роздуми, дискусії щодо «знаходження істини»: викладений формально, сухо, у вигляді переліку фактів та подій. Деякі твердження викликають сумнів; наприклад, при розгляді питання «Якими ми є на Землі» читаємо: «В Африці в людей чорне забарвлення шкіри... Такі ознаки захищали їх від спекотного сонця» (с. 102) А чи не навпаки? (Забарвлення шкіри у африканців чорне тому, що в Африці спекотне сонце). Як бачимо, причина і наслідок помінялися місцями. І такі приклади непоодинокі.

Завдання до тем («Пригадай», «Перевір себе») спрямовують дітей на просту репродукцію прочитаного тексту. Наприклад: «Які є раси людей на Землі?», «Чому вони виникли?», «Що має кожна держава?», «Що таке Конституція?» (с. 103) та ін.

В темі «Збережемо природу Землі разом» перед нами відкривається жахлива картина діяльності людей на Землі: вирубування лісів, пожежі, аварії на атомних стаціях, отруєння землі хімікатами та ін. Як результат – екологічні катастрофи. Згадується в підручнику лише один позитивний фактор діяльності людей на Землі: відкриття заповідників, заказників і національних парків. Підручник покладає завдання розробити заходи охорони природи на дітей: «Запропонуй свої шляхи збереження природи на планеті Земля» (?!). Питається: «На якому матеріалі, на яких зразках?». Підручник не дає відповіді на це питання.

В своїй дослідницькій роботі з дітьми шляхом організації маєвтичної дискусії ми намагалися «оживити» матеріал підручника, зробити його зрозумілим для дітей, необхідним для майбутнього життєвого досвіду. Наводимо приклади питань вчителя що увійшли в евристичну бесіду-діалог при вивченні вище зазначених тем.

Тема «Населення Землі»:

– Як ви думаєте, чому Антарктида називається «загадковим материком»? Про які загадки материка ви прочитали в тій літературі, що вам була рекомендована на попередньому уроці? (Учні активно обговорюють ті знахідки, які вчені виявили на цьому континенті (залишки рослинного і тваринного світу), висловлюють свої здогадки щодо їх походження).

– Знаючи особливості Антарктики, подумайте, який її вплив на природу нашої планети.

– Висловіть свої аргументи щодо причин малонаселеності Австралії (використайте свої знання про знаходження і природу цього континенту);

– Чому люди, які живуть у різних умовах, мають різні зовнішні ознаки? Як ви думаєте, якщо європеєць стане жити в Африці відбудуться зміни у його зовнішності.

– Прочитавши текст «Люди всіх рас рівні між собою», зробіть висновок, що таке «держава». Доведіть, що Україна – держава.

Тема «Збережемо природу Землі разом»:

– Чому ліси є «легенями» планети?

– Як ви думаєте, які можуть бути наслідки аварії танкерів з нафтою, пожеж, застосування отрутохімікатів в сільському господарстві?

– Які конкретні факти ви знаєте, очевидцями чи учасниками яких ситуацій ви були, які заподіяли шкоду екології нашого міста?

– Подумайте і скажіть, що кожний з вас може зробити для покращення екології району, двору, де ви живете?

– Чи можна сказати, що людина – частина природи, вища жива істота на землі, якщо вона знищує Землю?

Треба зауважити на особливу позицію вчителя в організації уроку-дискусії. Вчитель не займає позиції «всезнайки»: він теж має сумніви, висуває припущення, йде до істини разом з учнями. Своєю поведінкою підкреслює, що тільки через активне мислення і роздуми, творчий пошук можна здобути ті знання, які знадобляться людині в житті.

На завершальному етапі дослідження ми запропонували учням доповнити відповідні тексти підручника своїм матеріалом. На жаль, об'єм статті не дозволяє навести приклад дитячих текстів. Але вони виявилися більш цікавими, ніж текст підручника.

Таким чином, використання на уроці діалогу-дискусії сприяє розвитку пізнавальної активності учнів, творчому засвоєнню знань, самостійності в рішенні навчальних завдань, розумінню того, що одержані знання – це знання про них самих, нашу планету, частиною якої вони є. А це вже початок шляху до пошуку сенсу життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байбара Т. М. Я і Україна: Підручник для 4 кл. – К.: Форум, 2004.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. – М., 1982. – Т. 2.
3. Курганов С. Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге. – М., 1989.

4. Майевтика в системе психолого-педагогических знаний // Тезисы международной научной конференции. – К., 1993.
5. Монтень М. Опыты: В 3-х кн. – СПб.: «Кристалл», «Респекс», 1998. – Кн. 1.
6. Рябцева С. Л. Диалог за партой. – М., 1989.
7. Швейцер А. Благоговение перед жизнью как основа этики миро- и жизнеутверждения // Глобальные проблемы и общественные ценности. – М.: Прогресс, 1990.
8. Юнг К. Приближаясь к бессознательному // Глобальные проблемы и общественные ценности. – М.: Прогресс, 1990.

Онищенко І. В.

канд. філол. наук, доцент

Розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом художньої ілюстрації

У статті представлено концептуально-методичний підхід до проблеми розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом художньої ілюстрації; визначено методичні прийоми роботи дошкільників за художніми ілюстраціями; встановлено педагогічні умови організації навчання дітей старшого дошкільного віку розповідання засобом художньої ілюстрації.

Ключові слова: зв'язне мовлення, мовленнєва діяльність, творче розповідання, художня ілюстрація.

Постановка проблеми. Загальна проблема навчання рідної мови, розвитку мовлення як засобу активізації людського фактору може виступати по відношенню до дітей дошкільного віку у двох планах. У першу чергу – це значення оволодіння рідною мовою для всебічного розвитку дитини, повноцінного формування особистості майбутнього. Адже відомо, що мова виступає знаряддям формування мовної свідомості, провідним чинником інтелектуального розвитку дитини, сприяє усвідомленню людиною власного «Я», самовираженню й саморегуляції. Через мову дитина усвідомлює норми моралі, моральні оцінки, які при правильному вихованні стають еталоном особистісної поведінки, ставлення до світу, до себе. Саме завдяки рідній мові дитина може відчувати свою приналежність до народу, його культурно-історичних цінностей.

З іншого боку, засвоєння рідної мови, розвитку мовлення є засобом навчальної діяльності – як її початкових форм у дошкільному закладі, так і більш розвинених – у 1–4 класах. Тому не випадково серед важливих завдань, які стоять перед закладами дошкільної освіти, значне місце посідає формування мовленнєвої культури дітей, якість підвищення рівня володіння ними рідною мовою, розвитку мовлення. У зв'язку з цим зростає роль досліджень, спрямованих на пошук шляхів оптимізації процесу мовленнєвого розвитку дошкільників. В оволодінні мовленням дитина іде від частини до цілого: від слова до поєднання двох-трьох слів, далі – до простої фрази, ще